

B Verkiezingsonderzoek

B.1 Inleiding

Het verkiezingsonderzoek speelt een steeds grotere rol in het volgen en begrijpen van de ontwikkelingen van politieke voorkeur en het geven van achtergronden van verkiezingsuitslagen. Onderdelen van dit boek zijn gebaseerd op verkiezingsonderzoeken, uit de afgelopen dertig jaar.

Omdat ik heb kunnen vaststellen dat er veel onduidelijkheden bestaan rondom dergelijke onderzoeken wil ik in deze bijlage wat dieper ingaan op het opinie-onderzoek in het algemeen en de diverse soorten verkiezingsonderzoeken in het bijzonder. In dit kader ga ik ook dieper in op het door mij ontwikkelde ijkingsstelsel dat wordt aangeduid met de naam 'Methode De Hond'.

B.2 Opinie-onderzoek

B.2.1 Steekproeftheorie

Het verkiezingsonderzoek kan geplaatst worden in de categorie 'Opinie-onderzoek'. Dit houdt in dat er via sociaal-wetenschappelijk onderzoek inzicht wordt gegeven in de opvattingen van groepen mensen, zoals bijvoorbeeld de Nederlandse kiesgerechtigden.

Bij deze onderzoeksvorm wordt doorgaans gebruik gemaakt van een vragenlijst, meestal dusdanig ontwikkeld, dat door de gegeven antwoorden van de ondervraagde een goed inzicht gegeven kan worden in het betrokken onderwerp. Vanuit diverse wetenschappen, met name sociologie en psychologie, zijn technieken ontwikkeld gericht op het ontwerpen van een vragenlijst. Doorgaans bestaan zulke lijsten uit een serie vragen met daarbij reeds voorgedee-

deerde antwoorden. Op basis van de gegeven antwoorden wordt bepaald welke volgende vragen van toepassing zijn voor de desbetreffende ondervraagde.

Het meest belangrijke element van het opinie-onderzoek is de 'steekproef'. Dit element is noodzakelijk, omdat het doorgaans onmogelijk is om onderzoek te doen onder alle personen die tot de groep behoren over wie men een uitspraak wil doen. Het is bijvoorbeeld volstrekt onhaalbaar om bij een opinie-onderzoek naar politieke voorkeur onder de Nederlanders van achttien jaar en ouder, alle circa elf miljoen Nederlanders van achttien jaar en ouder te ondervragen. Gelukkig is het niet alleen onhaalbaar, maar ook niet noodzakelijk. Het begrip 'steekproef' speelt daarbij een sleutelrol. Het woord steekproef is afkomstig uit de kaasmakerij. Om de kwaliteit te testen van de diverse kazen, die door de boeren werden aangevoerd namen keurmeesters op willekeurige wijze stukjes uit de aangeboden partijen en proefden die. Op basis van deze *Steek-Proef* werd dan de kaas beoordeeld. Hierbij gold hetzelfde principe. Je hoeft niet alle kaas op te eten, om toch een oordeel te kunnen hebben over de kwaliteiten. Om over alle Nederlanders van achttien jaar en ouder een uitspraak te kunnen doen is het nodig een steekproef te nemen van een aantal Nederlanders van achttien jaar of ouder. Hun uitspraken worden dan beschouwd als geldend voor alle Nederlanders van achttien jaar en ouder. Dat kan echter alleen als, net zoals bij de kaasbeoordeling, aan een aantal belangrijke voorwaarden is voldaan:

— De keuze moet volledig willekeurig zijn. In ons voorbeeld zou het onjuist zijn om alleen mensen te nemen, die in grote steden wonen, of alleen mannen, of alleen mensen met een hogere opleiding. Dat zou tot verkeerde conclusies leiden. De steekproef moet in principe zo getrokken worden, dat alle Nederlanders van achttien jaar en ouder een gelijke kans hebben om in de steekproef te vallen.

— Men kan niet volstaan met het trekken van een steekproef van één persoon. Het aantal personen dat men in de steekproef moet trekken is afhankelijk van een aantal factoren, waarop verderop zal worden ingegaan.

Als aan deze twee voorwaarden is voldaan en de steekproef wordt technisch goed uitgevoerd, zou er sprake moeten zijn van een 're-

136

137

presentatieve' steekproef. Dat wil zeggen dat de steekproef representatief is voor de groep waaruit de steekproef getrokken is, en dat is in ons voorbeeld de Nederlandse bevolking van achttien jaar en ouder.

Via de beantwoording van de gestelde vragen door de personen, die in deze representatieve steekproef zijn getrokken krijgt men een beeld alsof men alle Nederlanders van achttien jaar en ouder heeft ondervraagd.

Ik ontmoet vaak ongeloof bij mensen als ik dit onderdeel van het verkiezingsonderzoek uiteenzet. Men kan dan niet geloven dat een vragenlijst afgenomen aan bijvoorbeeld duizend Nederlanders van achttien jaar en ouder een beeld kan geven van de ongeveer twaalf miljoen Nederlanders van achttien jaar en ouder. Om te laten zien dat zo iets mogelijk is moet een klein uitstapje gemaakt worden naar het aspect 'kansberekening'. Stel er is een doorzichtige vaas met 10.000 balletjes, 5000 witte en 5000 rode. Vervolgens wordt uit die vaas willekeurig een balletje getrokken. Op basis van de kansberekening kan vastgesteld worden dat we 50% kans hebben dat het balletje wit is en 50% kans dat het balletje rood is. Stel dat we dit balletje terugleggen en nogmaals een balletje willekeurig trekken. Dan is de kans wederom 50% dat het een rood balletje is en 50% kans dat het een wit balletje is. Tot zover is het systeem vrij eenvoudig. Als we echter gaan kijken hoeveel kans er is dat we na twee keer trekken twee keer een wit balletje hebben getrokken dan is het nodig aan te geven welke mogelijke resultaten er zijn geweest:

Eerste keer WIT, tweede keer WIT
Eerste keer WIT, tweede keer ROOD
Eerste keer ROOD, tweede keer WIT
Eerste keer ROOD, tweede keer ROOD

Dus we hebben 1 keer de situatie dat we 2 maal WIT hebben getrokken, we hebben 1 keer de situatie dat we 2 keer ROOD hebben getrokken en we hebben 2 keer de situatie dat we 1 keer WIT en 1 keer ROOD hebben getrokken. Van de 4 mogelijke resultaten is dus 1 keer 2 maal WIT voorgekomen. Dat is dus in 25% van de gevallen. Dit hadden we ook kunnen berekenen door de uitkomst

WIT van 50% voor de eerste trekking te vermenigvuldigen met de kans van 50% op WIT voor de tweede keer. In dat geval is het resultaat ook 25% ($0,5 \times 0,5 = 0,25$).

Als we nu eens 10 keer een balletje trekken en steeds weer terugleggen na de trekking dan is ook te berekenen hoe groot de kans is op 10 keer een WIT balletje. Die kans is dan

$$0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 = 0,000976$$

We krijgen dan een kans van kleiner dan een tiende procent. Dat is 1 op de 1024.

Een uitkomst waarbij er 5 rode balletjes getrokken worden en 5 witte, of 4 rode balletjes en 6 witte, of 6 witte balletjes en 4 rode is een uitkomst met een veel grotere kans. Het behoeft weinig uitleg dat als we 100 balletjes op deze manier uit de vaas trekken dat dan de kans op alleen maar 100 witte balletjes vrijwel nihil is. De vermoedelijke uitkomst zal dan ongeveer 50 witte balletjes en 50 rode balletjes zijn. Een uitkomst van 60 rode balletjes en 40 witte balletjes is al weer veel onwaarschijnlijker. Dat houdt dus in dat als we precies weten hoeveel rode en hoeveel witte balletjes in de vaas zitten, we precies kunnen berekenen wat de kans is op een bepaalde uitkomst bij een trekking van een zeker aantal ballen uit de vaas. Deze berekeningen worden 'kansberekeningen' genoemd.

De situatie wordt iets anders als we wel weten dat er 10.000 balletjes in de vaas zitten maar niet hoeveel witte en hoeveel rode balletjes het zijn. Als we dan bijvoorbeeld 10 balletjes eruit trekken en ze zijn alle 10 wit, dan is het dus erg onwaarschijnlijk dat er in die vaas 5000 witte en 5000 rode balletjes zitten. Hiervoor was immers aangetoond dat de kans op 10 witte balletjes, als er 5000 witte en 5000 rode balletjes in de vaas zitten erg klein is. Maar we kunnen evenmin zeggen dat er in de vaas dan wel geen enkele rode bal zal zitten. Ook hier kunnen we de kansberekeningen weer gaan uitvoeren. Nu zal niet diep ingegaan worden op de cijfermatige aspecten van de kansberekening. Wel is het belangrijk om aan te geven wat voor soort resultaten je kunt krijgen.

Stel ik neem een vaas met 11 miljoen balletjes erin. Een onbekend deel van die balletjes is rood en een onbekend deel van die balletjes is wit. Vervolgens trek ik op willekeurige wijze 100 balletjes uit de

138

139

vaas. Daarvan is 50% wit en 50% rood. Op basis van de kansberekeningen zeggen we dan dat het aandeel witte balletjes zal liggen tussen de 40% en de 60%. Dit wordt ook wel de 'betrouwbaarheidsmarge' genoemd. Met behulp van de kansberekening is bepaald, dat we maar een hele kleine kans hebben dat we daarbij een fout maken en het aandeel witte balletjes minder dan 40% of hoger dan 60% is. Die kans op een fout is maar 5% groot. Het is dan ook gebruikelijk dat er gesteld wordt dat we deze uitkomst met 95% zekerheid geven. En op die manier wordt dan aangegeven dat er een kans van 5% is op een fout.

Als ik een veel grotere steekproef uit de vaas trek van bijvoorbeeld 10.000 balletjes en daarvan is 50% wit en 50% rood dan kunnen we zeggen dat het aandeel witte balletjes in de vaas met 95% zekerheid zal liggen tussen de 49 en 51%.

Dus slechts in 5% van de keren, dat we een dergelijke trekking doen ligt het werkelijke aandeel van witte balletjes in de vaas buiten het gebied tussen 49 en 51%. Maar dat houdt dan niet in, dat we in die gevallen ver mis ziten met deze schatting. De kans is veel groter dat de uitkomst 48,5% is dan 47,5%! En hiermede hebben we in feite volledig de situatie geschetst van een onderzoek dat uitgevoerd wordt met een steekproef. De Nederlanders van achttien jaar en ouder zijn de elf miljoen balletjes in de vaas, waarvan we de kleur niet weten. We trekken er willekeurig een aantal uit, en we stellen een aantal vragen (we stellen dus de kleur vast). Op basis van die uitkomsten kunnen we een schatting maken van hoe de situatie ligt bij alle elf miljoen Nederlanders.

Een aantal belangrijke punten met betrekking tot dit onderdeel: — Naarmate de steekproef groter is wordt de omvang van de betrouwbaarheidsmarge kleiner. Bij een verviervoudiging van de grootte van de steekproef halveert de marge. Voor veel onderzoeksdoelstellingen is een steekproefgrootte van duizend personen voldoende. Dat wil dus zeggen dat de daarbij behorende marges worden geaccepteerd.

— Naarmate het percentage van de uitkomst verder van 50% af ligt wordt de betrouwbaarheidsmarge kleiner. Als er een steekproef van duizend personen is met een uitkomst van 50%, dan ligt de marge tussen 47 en 53%. Bij een uitkomst van 10% ligt de marge tussen 8 en 12%.

140

men een willekeurige steekproef uit alle stembureaus in Nederland.) Alle mensen die daar gaan stemmen worden benaderd voor een vraaggesprek. Dit noemen we een 'getrapte steekproef'. In eerste instantie worden de stembureaus willekeurig getrokken. Daarna is er geen sprake meer van een steekproef, maar komen alle stemgerechtigden aan bod.

Het grootste probleem bij een steekproefonderzoek is het feit dat van een deel van de, in de steekproef vallende personen, geen informatie verzameld kan worden. Deels is dat toe te schrijven aan het feit dat, ook na herhaalde pogingen, geen contact gelegd kan worden, omdat bijvoorbeeld de te ondervragen persoon niet thuis is, en deels is dat toe te schrijven aan het feit dat sommige mensen weigeren aan het vraaggesprek deel te nemen. Afhankelijk van het onderzoek betreft dat 10 tot 40% van degenen die in de steekproef zijn gevallen. Hoewel er allerlei technieken zijn om deze groep 'uitvallers' te vervangen door anderen die wel kunnen of willen meewerken is er toch een behoorlijk probleem. Er zijn geen garanties dat degenen die als vervanger optreden gemiddeld dezelfde antwoorden geven als degenen die zijn 'uitgevallen'. En dat houdt in dat we los van de betrouwbaarheidsmarges zoals vermeld bij de kansberekening ook nog met extra marges rekening moeten houden met betrekking tot de 'uitvallers'.

Aangevoond kan worden dat het effect van dit proces niet erg groot is. Het effect is bijvoorbeeld niet zo dat een uitslag 10% afwijking vertoont door de groep uitvallers. Maar ook een verschil van 2% kan bij sommige onderzoeken erg onaangenaam zijn. Dit verschijnsel wordt genoemd het effect van 'non-respons'. Om de omvang van dit effect enigszins te kunnen neutraliseren wordt bij steekproefonderzoek doorgaans het proces van 'stratificatie' doorgevoerd. Via landelijke gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) weten we het aandeel mannen en vrouwen en kennen we de leeftijdsopbouw. Door gezamenlijke activiteiten van de marktonderzoekbureaus, Attwood's Mini census, kennen we nog enkele andere kenmerken van de Nederlandse bevolking. Daarom wordt er zorg voor gedragen dat, waar het bekende kenmerken betreft, de opbouw van de steekproef overeenkomt met de bekende gegevens van alle Nederlanders. En dat houdt dus in dat er in de steekproef voor de kenmerken geslacht,

142

— Het is onbelangrijk hoe groot de groep in zijn totaliteit is van waaruit de steekproef getrokken wordt. De kansberekeningen komen vrijwel tot dezelfde cijfers, of het nu een steekproef onder duizend personen uit de volwassen bevolking van Nederland, Amerika of Luxemburg betreft.

B.2.2 Steekproeftrekking

Om een steekproef te trekken, waarbij echt alle Nederlanders een gelijke kans krijgen is geen eenvoudige opdracht. Er is geen nationale registratie waarin alle Nederlanders van achttien jaar en ouder staan geregistreerd. We kennen wel de bevolkingsregisters, maar die zijn in de eerste plaats op gemeentelijk niveau georganiseerd en in de tweede plaats voor de meeste onderzoeken niet toegankelijk. Daarom dienen er andere wegen gezocht te worden om een steekproef te trekken, waarbij toch alle Nederlanders van achttien jaar en ouder een gelijke kans hebben.

Dat geschiedt doorgaans op basis van huisadressen. Via diverse methoden worden er bepaalde adressen getrokken van huishoudens dusdanig verdeeld over het land, dat de diverse landstreken op de juiste wijze vertegenwoordigd zijn. Vervolgens wordt op een min of meer willekeurige wijze van degenen, die in het huishouden worden aangetroffen, iemand geselecteerd voor een vraaggesprek. Vervolgens wordt op een willekeurige wijze het volgende adres benaderd. In dit kader is het belangrijk om te vermelden dat de selectieprocedure rekening houdt met het aantal leden in het huishouden. Als dat namelijk niet wordt gedaan dan zouden alleenstaanden veel meer kans hebben om in het onderzoek terecht te komen dan personen die deel uitmaken van een huishouden: met bijvoorbeeld drie personen van achttien jaar en ouder.

Vaak is er sprake van een zogenaamde 'getrapte' steekproeftrekking. Een goed voorbeeld is het verkiezingsonderzoek dat Intomart in opdracht van de NOS op de dag van de verkiezingen houdt (een onderzoek dat in Nederland is gestart door Marcel van Dam). Op de dag van de verkiezingen worden er tussen de dertigduizend en veertigduizend Nederlanders ondervraagd over hun stemgedrag op die dag. Deze personen hebben hun stem uitgebracht bij veertig, willekeurig getrokken, stembureaus. (Deze stembureaus vor-

leeftijd, regio en welstand, een opbouw bereikt wordt die veel lijkt op die van alle Nederlanders. En als bepaalde groepen daaruit wat minder in het onderzoek worden opgenomen, dan zal dat via deze techniek gecorrigeerd worden. Desondanks dient vastgesteld te worden, dat er ook dan nog geen volkomen zekerheid is over de vraag of degenen, die niet aan het onderzoek hebben meegewerkt, goed worden gerepresenteerd door de anderen, die wel hebben meegewerkt.

B.2.3 De benaderingswijzen van de ondervraagden

Er zijn diverse methoden om informatie met behulp van vragenlijsten te verzamelen. Globaal kunnen we deze methoden verdelen in:

- schriftelijke,
- mondelinge en
- telefonische.

Elke methode heeft haar voor- en nadelen en niet elke methode is in alle gevallen te gebruiken. Deze drie methoden zullen we in het kort bespreken.

De schriftelijke methode

De personen, die in de steekproef getrokken zijn, ontvangen een vragenlijst met het verzoek of deze ingevuld kan worden. Na het invullen moet de vragenlijst teruggestuurd worden naar de onderzoeker of het onderzoeksbureau. Soms is er sprake van een situatie waarbij een enquêteur de vragenlijst afgeeft en/of ingevuld weer ophaalt. Het voordeel van deze benadering is dat de ondervraagde zelf kan bepalen wanneer hij of zij de vragenlijst invult en dat het een relatief goedkope wijze van informatie verzamelen is ten opzichte van de andere twee methoden. Het nadeel van deze benadering is dat de vragenlijst eenvoudig gehouden moet worden, omdat er anders het risico is dat bepaalde vragen niet begrepen worden en niet ingevuld. Tevens leert de ervaring dat de mate van deelname aan dit soort onderzoek doorgaans klein is. Maar een klein deel der benaderden stuurt de vragenlijst terug. En dat kan grote problemen geven ten aanzien van de representativiteit van de steekproef. Het kan best zijn dat mensen die ergens ontevreden over zijn wel meedoen aan het onderzoek over dat onder-

141

143

werp, terwijl de mensen die tevreden zijn over dat onderwerp de vragenlijst niet terugsturen. Deze methode wordt tegenwoordig vrij weinig gebruikt.

De mondelinge methode

Bij deze methode worden de personen, die in de steekproef zijn getrokken benaderd door een enquêteur met een vragenlijst. Volgens stelt de enquêteur de vragen en noteert de gegeven antwoorden. Doorgaans zijn dat zogenaamde 'voorgecodeerde' antwoorden. Dat houdt in dat degene die de vragenlijst heeft opgezet al genoteerd heeft welke antwoorden er gegeven zouden kunnen worden. Bij sommige antwoorden staat aangegeven dat men niet naar de volgende vraag moet gaan, maar naar een andere vraag. Als men bijvoorbeeld als antwoord op de vraag, welke partij men zal gaan stemmen: 'Ik ga niet stemmen' geeft dan moet men de volgende vraag 'Waarom op deze partij?' niet beantwoorden.

De mondelinge methode vindt doorgaans plaats bij de ondervraagde thuis, maar kan in principe ook plaatsvinden op bepaalde plekken, zoals in winkelcentra, bij beurzen et cetera. Dit is uiteraard afhankelijk van de doelstelling van het onderzoek. Een voordeel van deze methode is dat de vragenlijst een grotere moeilijkheidsgraad kan hebben, aangezien de enquêteur het werk doet. Men kan allerlei dingen tonen, indien dat nodig is voor het onderzoek.

Een nadeel is dat het een kostbare methode is, men denke daarbij zowel aan de kosten van de enquêteur als aan de kosten van de reis naar de ondervraagde toe. Deze methode is tegenwoordig de meest gebruikte.

De telefonische methode

Bij deze methode worden de personen, die in de steekproef zijn getrokken, benaderd door een enquêteur via de telefoon. De enquêteur heeft de vragenlijst, op een vergelijkbare wijze als bij de mondelinge benadering, maar stelt de vragen via de telefoonlijn. Deze methode, die in Nederland sterk in opkomst is, leent zich goed voor het inschakelen van computers bij het enquêteren. De enquêteurs kunnen namelijk vanuit een kantoor de te ondervragen personen bellen en kunnen daarbij gebruik maken van computers

en specifieke programmatuur, waarbij de vragen op beeldschermen komen, die dan door de enquêteurs worden voorgelezen. De antwoorden kunnen worden ingeponst en de volgende vraag verschijnt. Voordelen van deze aanpak met computers liggen op het vlak van de snelheid van de verzameling van de gegevens, alsmede op het gebied van de kwaliteitscontrole van de werkzaamheden van de enquêteurs. Tevens is het zo, dat een enquêteur gesprekken voert met ondervraagden over het gehele land verspreid. Nadelen liggen op het vlak van het niet kunnen tonen van informatie, waarop de ondervraagde moet reageren, en hangen samen met het feit dat een klein deel der Nederlanders geen telefoonaansluiting bezit (8%). Via herwegingsmethodieken wordt dit probleem in mindere of meerdere mate omzeild. Bij Inter/view in Amsterdam is het computergestuurd telefonische onderzoek, dankzij de inpassing van hoogwaardige Amerikaanse programmatuur zeer ver ontwikkeld. Het verkiezingsonderzoek wordt daar dan ook telefonisch uitgevoerd, waarbij zowel de kwaliteit van de informatieverzameling, alsmede de snelheid van het beschikbaar komen van die informatie als zeer goed kan worden beschreven.

B.3 Verkiezingsonderzoek

B.3.1 De verschillende typen verkiezingsonderzoek

Het verkiezingsonderzoek is in feite een vorm van opinie-onderzoek, zoals omschreven in het vorige deel van deze bijlage. De verschillende genoemde onderdelen, zoals de steekproefrekening en de kansberekening spelen bij het verkiezingsonderzoek dus ook een belangrijke rol. Het verkiezingsonderzoek valt uiteen in drie delen, die achtereenvolgens aan de orde zullen komen:

- onderzoek naar de achtergronden van het stemgedrag,
- onderzoek naar het stemgedrag op de verkiezingsdag zelf,
- onderzoek naar het stemgedrag voorafgaande aan de verkiezingsdag.

B.3.2 Onderzoek naar de achtergronden van het stemgedrag

Voorafgaande aan de verkiezingen, of kort na de verkiezingen vinden er vanuit verschillende invalshoeken onderzoeken plaats, waarbij getracht wordt de achtergronden te schetsen van het stemgedrag. De achtergronden kunnen liggen op het gebied van de personalia, zoals geslacht, leeftijd, welstandsklasse, regio en godsdienst, of op het vlak van opvattingen over allerlei onderwerpen die direct of indirect verband houden met de politiek (doorgaans 'issues' genoemd). Het is daarbij interessant om bijvoorbeeld waar te nemen dat over diverse belangrijke 'issues', een deel van de kiezers van een bepaalde partij, opvattingen heeft die haaks staan op het standpunt van die partij inzake dat onderwerp. Dit soort onderzoek wordt zowel gedaan vanuit een wetenschappelijke invalshoek als vanuit de politieke partijen, die daarmee hopen een groter inzicht te krijgen in de factoren die voor hen van belang zijn om een goed resultaat bij de verkiezingen te boeken. Deze vorm van onderzoek wordt al bijna twintig jaar bij iedere Tweede-Kamerverkiezing uitgevoerd door de samenwerkende politologische faculteiten van de Nederlandse universiteiten. Dat onderzoek wordt doorgaans afgesloten met een publicatie onder de naam 'De Nederlandse Kiezer' plus het jaartal van de verkiezingen.

De onderzoeken die politieke partijen zelf doen zijn meestal bestemd voor intern gebruik. Vergelijken we de omvang van dergelijke onderzoeken met die van diverse andere landen, dan kunnen we vaststellen dat in Nederland door politieke partijen weinig onderzoek gedaan wordt naar dit onderwerp. De hoeveelheid onderzoek, die voor de vele kandidaten bij de Amerikaanse verkiezingen voor allerlei functies wordt uitgevoerd is vele tientallen malen groter dan zelfs het verschil in omvang van de beide landen. In dit boek is op diverse plekken gebruik gemaakt van onderzoek dat hierover in Nederland verzameld werd.

B.3.3 Onderzoek naar het stemgedrag op de verkiezingsdag zelf

Na een eerste proefneming in Utrecht bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1966, bracht Marcel van Dam bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1967, voor het eerst een voorspelling over de einduitslag op de televisie, kort nadat de stembureaus waren gesloten. Sindsdien is het in Nederland gebruikelijk dat op de televisie een voorspelling wordt gedaan over de einduitslag. De NOS laat dat werk doen door Intomart, die voortbouwend op het door Van Dam ontwikkelde systeem, bij veertig stembureaus in Nederland zogenaamde 'schaduwverkiezingen' houdt. Dat houdt in dat de kiezers van deze stembureaus wordt verzocht om in een tweede stembus een ingevuld vragenlijstje te deponeren. Op dat vragenlijstje staan enkele vragen. Naast de vraag wat men die dag gestemd heeft, wordt ook de vraag geteld wat men de laatste verkiezingen heeft gestemd en enkele vragen over persoonlijke kenmerken, zoals geslacht en leeftijd (voorheen religie). Zo'n 80 tot 90% van degenen die hun stem hebben uitgebracht zijn bereid een dergelijk formulier in te vullen. Ieder uur worden die stembussen geleegd en de gegevens worden direct ingevoerd in de computer van het onderzoeksbureau. Rond half acht heeft men dan alle gegevens binnen en weet men de uitslag van de veertig stembureaus in kwestie. Op basis daarvan wordt een voorspelling gedaan voor de einduitslag, die tussen half acht en acht uur op de televisie wordt bekend gemaakt. Door de goede keus van de stembureaus, de vergelijking tussen de uiteindelijke uitslag in deze veertig bureaus en die van de 'schaduwstembussen', alsmede een vergelijking achteraf tussen de voorspelling en de werkelijke einduitslag is men in staat een vrij nauwkeurige voorspelling te maken. Tevens is men in staat al snel te laten zien waar de winst van de politieke partijen vandaan komt en wie de verliezers zijn.

Dit onderzoek vraagt vanzelfsprekend een grote mate van nauwkeurigheid. Een te groot verschil tussen de voorspelling en de einduitslag, die zo'n drie uur na de voorspelling binnenkomt is uiterst onplezierig. Ondanks het feit dat er sprake is van meer dan dertigduizend kiezers die aan het onderzoek meedoen kunnen zich toch problemen gaan voordoen met betrekking tot de gekozen veertig

stembureaus. Zowel bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1982 als bij de Europese Parlementsverkiezingen van 1984, waren de verschillen tussen de prognose en de einduitslag te groot, waardoor in beide situaties de einduitslag een verrassing werd. Met name tijdens de laatste Europese verkiezingen was het verschil groot en de consequentie van de foutieve voorspelling nogal vervelend. Omdat er in Nederland pas geteld mocht worden nadat ook in andere landen gestemd was bleven de stembussen gesloten tussen de donderdag van de stemming en de zondagavond. Pas op die zondagavond bleek dat de PvdA fors gewonnen had, terwijl het onderzoek van donderdag had laten weten dat de PvdA maar een beperkte winst had behaald. Ondanks alle technische voorzorgsmaatregelen hadden zich toch processen afgespeeld waarbij het onderzoek percentages liet zien, die te veel verschilden van de werkelijkheid.

B.3.4 Onderzoek naar het stemgedrag voorafgaande aan de verkiezingsdag

Deze vorm van verkiezingsonderzoek is het meest bekend en wordt door allerlei betrokkenen met de grootste aandacht gevolgd. Tussen de verkiezingen geeft het aan hoe de ontwikkeling van de politieke voorkeur verloopt. Vlak voor de verkiezingen zelf geldt het als een prognose van de uiteindelijke uitslag. Zowel de politici als de media (televisie, radio, kranten en opinieweekbladen) gebruiken deze peilingen voor hun eigen doeleinden. Onder het publiek is een vrij grote belangstelling voor deze cijfers, met name vlak na ingrijpende politieke gebeurtenissen of als verkiezingen naderen. Al meer dan vijftientig jaar verzamelt het NIPO wekelijks de cijfers met betrekking tot de politieke voorkeur van de Nederlanders. Zo'n duizend tot vijftienhonderd Nederlanders krijgen een aantal vragen over hun politieke voorkeur. De vermelde cijfers worden geleverd aan een aantal politieke partijen en periodiek worden die cijfers ook via media bekend gemaakt. Daaruit is op te maken dat zich in de periodes tussen de verkiezingen forse verschuivingen in politieke voorkeur kunnen voordoen. De resultaten van de NIPO-peilingen werden, na bewerkingen met de door mij ontwikkelde methode, tot 1982 bekend gemaakt via

'In de Rooie Haan', daarna via het TROS-programma 'Kamerbreed' en sinds 1985 via de AVRO. Het bureau Lagendijk verricht af en toe peilingen naar politieke voorkeur. Tot 1985 werden deze resultaten bekend gemaakt via AVRO-programma's (in de jaren zeventig heette dat programma Delta). Het onderzoeksbureau, waarbij ik betrokken ben, Inter/view, verricht sinds 1982 wekelijks peilingen naar politieke voorkeur. Deze worden via de VARA bekend gemaakt in het programma 'In de Rooie Haan'. Opmerkelijk is dat, voor zover de onderzoeken min of meer op dezelfde periode betrekking hebben, het regelmatig voorkomt dat er duidelijke verschillen zijn tussen de peilingen van diverse bureaus. Weliswaar is meestal de trend hetzelfde maar procentueel komen er verschillen voor van 3 of 4%. In de volgende paragraaf zal hierop dieper worden ingegaan. Deze onderzoeksvorm mondt uit in peilingen vlak voor de verkiezingen, die beschouwd kunnen worden als een prognose voor de uitslag van die verkiezingen. Hoewel ook die prognoses trendmatig goede aanwijzingen geven voor de uiteindelijke uitslag zijn er toch regelmatig forse verschillen. Ook hierop wordt in de volgende paragraaf dieper ingegaan.

B.4 De Methode De Hond

Zoals in deze bijlage is uiteengezet, hebben we bij onderzoek te maken met bepaalde marges, die afhankelijk zijn van de grootte van de getrokken steekproef. Bij een uitkomst van bijvoorbeeld 30% in een steekproef van 1000 Nederlanders is er een marge die ligt tussen ongeveer 27 en 33%. We weten dan met een zekerheid van 95% dat als het onderzoek onder alle 12 miljoen Nederlanders was uitgevoerd de uitkomst in dat gebied zou gelegen hebben. Tevens heb ik aangegeven dat, doordat personen die wel in de steekproef zijn gevallen, maar om welke reden dan ook niet aan het onderzoek meewerken, er nog grotere marges ontstaan. Daarnaast is er nog een probleem, namelijk dat sommige personen doelbewust onjuiste antwoorden geven. Nog in de jaren zestig en zeventig zei een deel der mensen, dat CPN stemde, dat tijdens het onderzoek niet. Nu zouden deze problemen bij een aantal onderzoeken niet zo

groot zijn. Onnauwkeurigheden van bijvoorbeeld 4 of 5% zijn bij veel onderzoeken acceptabel. Of nu 77% van de Nederlanders voor het afschaffen van de 100 kilometer maximumsnelheid is, of 72% is op zichzelf niet zo belangrijk. Maar als bij een verkiezingsonderzoek de PvdA op 37% staat, maar het zou ook 32% kunnen zijn dan is een dergelijke onnauwkeurigheid onacceptabel. De genoemde verkiezingsonderzoeken van het NIPO, Lagendijk en Inter/view werken doorgaans met steekproeven onder de tweeduizend personen. Dat houdt dus in dat zonder verdere bewerkingen de genoemde onnauwkeurigheden inderdaad ontstaan. Medio 1976 kreeg ik de beschikking over het onderzoeksmateriaal van het NIPO sinds het eind van de jaren zestig. Het NIPO had wekelijks aan ruim duizend personen gevraagd wat ze bij de laatste verkiezingen gestemd hadden en wat ze zouden stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn. In die onderzoeksperiode waren vier verkiezingen gevallen en ik had de mogelijkheid precies vast te stellen welke onderzoeksresultaten er geboekt waren, in de weken voorafgaande aan die verkiezingen, en de weken volgend op die verkiezingen. Het volgende interessante fenomeen stelde ik vast:

Als bij een bepaalde partij in de week voorafgaande aan de verkiezingen een duidelijke overschatting had plaatsgevonden, op basis van de vraag wat men zou stemmen, dan was er doorgaans ook sprake van een oververtogenwoordiging in de weken na de verkiezing op basis van de vraag wat men gestemd had.

Met een klein voorbeeld kan ik dat toelichten. Voor een bepaalde verkiezing zei 33% van de in een steekproef vallende personen dat ze PvdA zou stemmen. De uitslag was echter 30%. In de weken daarna zei 33% van diezelfde groep dat ze PvdA had gestemd. Omdat ik dit verschijnsel bij alle partijen heb kunnen vaststellen en kwalificeren, was dat voor mij een goede aanwijzing voor structurele 'fouten' die in de steekproef waren ontstaan op basis van een combinatie van processen, die te maken hadden met steekproeftrekking en non-respons. Door hiervoor correcties in te bouwen hield ik in feite alleen nog de marges over die berekend kunnen worden op basis van de kansberekening, zoals uiteengezet in paragraaf B.2.1. Maar deze resterende marges waren en zijn mijns

inziens nog steeds onacceptabel hoog voor een verkiezingsonderzoek. Als tussen twee verkiezingen een bepaalde partij zelden meer dan 3% stijgt of daalt, dan mogen in het verkiezingsonderzoek geen marges van 3% voorkomen. Gelukkig was er een tweede mogelijkheid om die marges te verkleinen. Het eenvoudigste is dat te illustreren met het voorbeeld van de SGP. De SGP is op dit moment electoraal gezien de stabielste partij. Deze partij heeft weinig zwevende kiezers. Bij vrijwel iedere verkiezing haalt deze partij een percentage van 2,0. Dat zou moeten betekenen dat in peilingen deze partij steeds op dit percentage dient uit te komen en hooguit 0,2% hoger of lager mag uitkomen. Als de uitslag van het onderzoek duidelijk hoger of lager is dan duidt dat op onnauwkeurigheid van het onderzoek. In de peiling zelf was een vraag opgenomen, die een goede indicatie kon geven van wat er aan de hand zou kunnen zijn. De vraag was: 'Wat heeft u de vorige verkiezing gestemd?' Bij de SGP verwacht je dan het volgende patroon: 2,0% zegt SGP gestemd te hebben en 2,0% zegt nu SGP te zullen stemmen.

Wat stelde ik echter vast? Dat de ene week 1,0% zei SGP gestemd te hebben en ook 1,0% zei SGP te zullen gaan stemmen. De volgende week zei 2,5% SGP gestemd te hebben en 2,5% SGP te zullen gaan stemmen. En zo ging het wekelijks. Het aandeel dat zei SGP gestemd te hebben was even groot als het aandeel dat zei SGP te zullen gaan stemmen. Maar dat percentage lag iedere keer zo tussen de 1 en 3%. Op basis van dit patroon besloot ik toen niet alleen uit te gaan van de vraag 'Wat zou u stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn?' maar me mede te richten op de antwoorden gegeven op de vraag 'Wat heeft u de laatste verkiezingen gestemd?' In ons voorbeeld van de SGP betekent dit het volgende: als het aandeel op basis van 'heeft gestemd' gelijk is aan 'zou hebben gestemd' dan staat de SGP stabiel op 2,0%. Dit principe ben ik gaan toepassen op allerlei andere partijen. Daardoor kreeg ik als het ware een soort ijkingsmethode in handen, waardoor een nauwkeuriger cijfer gevonden kon worden dan alleen het antwoord op de vraag 'Wat zou u nu gaan stemmen als er verkiezingen zouden zijn?' oplevert. Het interessante effect daarbij was dat in vergelijking tot de basiscijfers zelf waarop die ijkingsmethode werd toegepast geconstateerd kon worden dat er

sprake is van een vermindering van grote electorale verschuivingen van week tot week. In feite levert de wekelijkse analyse van de relatie tussen de vraag 'heeft gestemd' tot de vraag 'zou hebben gestemd' mij de beste aanwijzing voor de electorale verschuivingen. Vooral het aandeel der kiezers dat zegt een bepaalde partij gestemd te hebben en van plan is wederom die partij te stemmen is de sterkste indicatie voor de positie van een partij. In begin 1982 was dat cijfer voor de PvdA lager dan 60%. Dus van degenen die in 1981 PvdA hadden gestemd was minder dan 60% van plan wederom PvdA te gaan stemmen. Het slechte verkiezingsresultaat van maart 1982 (bij de Provinciale Statenverkiezingen behaalde de PvdA maar 21,7% der stemmen) was daarvan een logisch gevolg. Een score van 80 tot 90% is daarentegen een aanwijzing dat de positie van een partij electoraal sterk is.

Er resteerden echter nog twee problemen, die opgelost dienden te worden. Het eerste probleem betrof het interessante verschijnsel dat mensen niet altijd meer precies weten waarop ze gestemd hebben bij de laatste verkiezingen. Met name als de verkiezingen minder recent zijn en men van politieke voorkeur is veranderd, neigt men ertoe om de partij van de huidige keuze te vermelden in plaats van die van de vorige keuze. Een sterk voorbeeld hiervan is de positie van D'66 toen Van Mierlo aankondigde lijsttrekker te willen zijn. Hoewel D'66 meer dan 4% der stemmen had gehad bij de verkiezingen in 1982, meldde begin 1985 nog minder dan 2% der ondervraagden toen D'66 gestemd te hebben. En nog veel minder dat ze nu D'66 zouden gaan stemmen. Direct nadat Van Mierlo bekend maakte dat hij lijsttrekker wilde worden steeg niet alleen het aandeel kiezers dat zei D'66 te zullen gaan stemmen, maar ook het aandeel dat zei D'66 gestemd te hebben. Ook voor dit proces is in het mathematische model dat door mij ontwikkeld is rekening gehouden.

Het tweede probleem betreft het verschijnsel 'Ik zou niet weten op welke partij ik nu zou gaan stemmen'. Zo'n 15 tot 30% van de ondervraagden geeft bij onderzoek een dergelijk antwoord. Nu is het zo dat een deel van deze mensen inderdaad niet gaat stemmen, maar een ander deel wel. Hoewel vastgesteld is dat het stemgedrag van deze groep niet zodanig is dat dit tot gigantische veranderingen kan leiden (men stemt niet allemaal een bepaalde partij) kan

het stemgedrag toch afwijken van degenen die wel weten welke partij ze zullen stemmen. In principe wordt toch van deze groep aangenomen, dat zij hetzelfde stemgedrag zal vertonen als degenen die wel een partij noemen. Alleen in de periode kort voor de verkiezingen wordt op deze groep dieper ingegaan en wordt gekeken naar de partijen die men overweegt te zullen kiezen. In de volgende paragraaf wordt dit punt nog nader toegelicht.

Ik heb in *Acta Politica* 1977, nummer 1, de door mij ontwikkelde methode uitgebreid wetenschappelijk verantwoord. Ik vermeld nog alleen dat er in de periode 1976 - 1982 een aangename samenwerking is geweest tussen het NIPO en mij met betrekking tot dit project. Vanaf 1982 heb ik deze methode overgezet op het onderzoek dat wekelijks door Inter/view wordt uitgevoerd, namelijk de Media/MarketScanner. Inmiddels worden daarvoor 2250 personen per week telefonisch ondervraagd. Het grote voordeel daarbij is dat de informatie direct beschikbaar is en dat op dinsdag de resultaten kunnen gerapporteerd en verzameld worden tot en met de dag daarvoor. Inmiddels zet het NIPO de peilingen voort met een door het instituut geconstrueerde lijningsmethode.

B.5 Van peiling van politieke voorkeur naar verkiezingsprognose

Vaak wordt de vergissing gemaakt dat een peiling naar politieke voorkeur een prognose is voor de verkiezingen, wanneer ze op dat moment gehouden zouden worden. Uitdrukkelijk moet vermeld worden dat een peiling naar politieke voorkeur geen vervangende verkiezingsuitslag is. Als er geen verkiezingen in aantocht zijn en men vraagt een Nederlander op welke partij hij zou stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn, dan kan men niet van stemgedrag spreken. Niet alleen is er een verschil tussen het feitelijk stemmen of het bij een enquête uiten van een voorkeur, maar ook is de situatie buiten verkiezingstijd een andere dan in de aanloop naar verkiezingen. Dat houdt niet in dat peilingen naar politieke voorkeur buiten verkiezingstijd geen zin hebben. Het is een prima manier om te volgen hoe het electoraat denkt over de diverse politieke partijen. Daarnaast leert de ervaring dat de trends van deze peilin-

gen in de periode voorafgaand aan de verkiezingen een goede weerslag vormen van de hoofdlijnen van de verkiezingsuitslag. Bij de laatste peiling voor de verkiezingen bestaat er vanzelfsprekend de behoefte om te weten wat de uitslag van die verkiezingen zal zijn. Derhalve ben ik sinds de verkiezingen van 1977 steeds met een prognose gekomen voor die verkiezingsuitslag. Daarbij dient aangegeven te worden welke problemen zich kunnen voordoen. In de eerste plaats betreft het de peiling die tot en met vijf dagen voor de verkiezingen gehouden wordt. Het kan zijn dat de kiezers tussen de laatste peiling en de verkiezingen van voorkeur veranderen. Er zijn voorbeelden die aantonen dat in de laatste dagen zich wat verschuivingen voordoen, bijvoorbeeld in 1981 toen op het laatste moment een deel van het potentiële VVD-electoraat overging naar het CDA, vermoedelijk onder invloed van de vraag welke partij het grootst zou worden (CDA of PvdA) en de gevolgen daarvan voor het Minister-Presidentschap. In de tweede plaats is er het probleem van de kiezers die tot vlak voor de verkiezingsdag nog niet weten welke partij ze zullen gaan stemmen. Dat is doorgaans zo'n 20 tot 25% van het electoraat. Een deel lost dat probleem op door niet te gaan stemmen, maar een ander deel maakt de keuze in het stembok. Bij het geven van een prognose moeten schattingen gemaakt worden van hun uiteindelijk stemgedrag. Dat kan op basis van specifieke vragen, waaruit opgemaakt kan worden of de kiezer zal gaan stemmen en naar welke partijen zijn voorkeur uitgaat.

Omdat de laatste peiling voor de verkiezingen sowieso al marges heeft (die teruggevoerd kunnen worden op de kansberekening) en gegeven deze twee genoemde problemen, zal de prognose voor de verkiezingsuitslagen er altijd een met bepaalde marges zijn. Op grond daarvan zal de PvdA tussen de 53 en 57 zetels gaan halen en het CDA tussen de 47 en 51. Voor de kleinere partijen is de marge kleiner. Meestal betreft dat een zetel verschil.

Toch is er geen 100% garantie dat de verkiezingsuitslag inderdaad precies zo zal worden. En dat is eigenlijk maar goed ook. Tenslotte zijn verrassingen de krenten in de pap.

C Bronnen

Er zijn een groot aantal publicaties over Nederlands stemgedrag en de Nederlandse verkiezingen. Hieronder ziet u een keuze mijnerzijds van de meest belangwekkende.

Andeweg, R.B., *Dutch voters drift. On explanations of electoral change 1963 - 1977*, Universiteit van Leiden, Leiden, 1982.

Brants, K., W. Kok en Ph. van Praag jr., *De strijd om de kiezersgunst. Verkiezingscampagnes in Nederland*, Kobra, Amsterdam, 1982.

Bronner, F. en R. de Hoog, *Politieke voorkeur: oordeelen en beslissen*, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 1978.

Centraal Bureau voor de Statistiek, *Tachtig jaren statistiek in tijdreeksen, 1899 - 1979*, Den Haag, 1979.

Eggen, A.Th.J., C. van der Eijk en B. Niemöller, *Kiezen in Nederland*, Actaboek, Zoetermeer, 1981.

Eijk, C. van der en B. Niemöller, *Electoral change in the Netherlands*, CT-Press, Amsterdam, 1983.

Hond, M. de, *25 mei 1977*, Vara, Hilversum, 1977.

Lijphart, A., *The politics of accommodation, pluralism and democracy in the Netherlands*, University of California Press, Berkeley, 1968/1975.

Het CBS geeft na verkiezingen een publikatie uit met alle relevante

cijfers van die verkiezingen, doorgaans geïllustreerd met kaarten, die de ontwikkelingen per gemeente laten zien.

De politicologische instituten van de verschillende universiteiten werken al sinds de zestiger jaren samen om rondom verkiezingen diepgaand onderzoek te verrichten naar allerlei facetten van die verkiezingen. De verzamelde gegevens worden doorgaans gepubliceerd onder de titel 'De Nederlandse Kiezer' gevolgd door het jaartal van de verkiezingen. Diverse auteurs belichten de vele facetten van de verkiezingen.

Er is ook veel gebruik gemaakt van onderzoeken die in het kader van de AktualiteitenScanner sinds 1982 door Inter/view te Amsterdam continu worden uitgevoerd.

Nadat in 1967 Van Dam zijn verkiezingsonderzoek had gepresenteerd op de avond van de verkiezingen, continueerde hij dit onderzoek tot 1972. Daarna is dit onderzoek uitgevoerd door Intomart, in opdracht van de NOS. Het verzamelde materiaal (gebaseerd op circa veertig stembureaus) is instructief wat betreft een aantal belangrijke kenmerken der kiezers.

In *Acta Politica*, een politicologisch tijdschrift, verschijnen regelmatig artikelen over de electorale ontwikkelingen in Nederland. In het eerste nummer van 1977 is een wetenschappelijke verantwoording verschenen van de Methode De Hond, alsmede kritiek daarop van W. Foppen.

Sinds 1911 is jaarlijks *Pittersons's Parlementaire Almanak* verschenen, met daarin de belangrijkste gegevens over de politiek in Nederland van dat moment.

Tenslotte wil ik nog het boek van Henri Faas, *God, Nederland en de Franje* memoreren. Daarin wordt de sfeer binnen de belangrijkste partijen van dat moment op zeer humoristische wijze beschreven. Het boek bevat een accurate beschrijving van de politieke partijen tot het eind van de jaren zestig.

D De wedstrijd

De lezers van dit boek worden in de gelegenheid gesteld hun prognose te geven voor de uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 21 mei 1986. U wordt daarbij gevraagd het aantal zetels te voorspellen van de verschillende partijen in de Tweede-Kamer. Tevens dient u een verkiezingsslogan te verzinnen voor een van de politieke partijen, die aan deze verkiezingen deelnemen.

Na de verkiezingen wordt bekeken welke deelnemer(s) het aantal zetels goed heeft voorspeld. Als dat meer dan één deelnemer is, zal een daartoe aangewezen jury de verkiezingslogos beoordelen van deze gelijk eindigende deelnemers. De jury bestaat uit de campagne-leiders van de drie grote partijen tijdens de verkiezingen, te weten:

- Peter Kramer (PvdA)
- Rijk Smits (CDA)
- Ferry Houterman (VVD)

Mocht geen enkele deelnemer de uitslag goed hebben voorspeld dan wordt gekeken welke deelnemers de beste voorspelling hebben gedaan. Dat gebeurt door het verschil tussen de prognose en de werkelijke uitslag op te tellen (zonder ermee rekening te houden of de uitslag hoger of lager was dan de prognose). Als dan ook weer meerdere deelnemers gelijk eindigen worden de meegezonden slogans gejureerd. De winnaar ontvangt een prijs van f 2500,—.

(De uitslag van deze wedstrijd is bindend.)

Om voor een prijs in aanmerking te komen moet u bijgaand wedstrijdformulier volledig invullen. Dat formulier moet vóór zondag 18 mei 1986 in het bezit zijn van uitgeverij Sijthoff.

(Men komt alleen in aanmerking voor de prijs als men gebruik maakt van het originele formulier dat zich in het boek bevindt.)